

Florentina NICOLAE
(Universitatea Ovidius
din Constanța /
Academia Română, Institutul de
Istorie și Teorie Literară
„G. Călinescu”)

Expresii ale interculturalității în opera lui Dimitrie Cantemir

Abstract: (Expressions of Interculturality in Dimitrie Cantemir's Work) Historians refer to Dobruđja on two main aspects: as a peripheral area and of strategic importance of the Ottoman Empire on the one hand, and as a commercial area, with intense movement of goods through seaports, on the other hand. We are not concerned here with these intensively researched aspects, but we focus on the information that Cantemir offers on the daily life of the Turks and Tartars of Dobruđja, at the end of the 17th century. This paper aims to synthesize and analyze the various opinions of Dimitrie Cantemir, regarding the Muslim population in Dobruđja, from a historical and cultural point of view. The prince records and mentions in several of his works, elements of religious syncretism between Christians and Muslims in this area. Mixed religious practices are local phenomena organized in peripheral spaces, usually in connection with a local saint, outside the cities and villages, i.e. outside the attention of political and religious authorities. Another characteristic of this type of behavior is that the division of the holy place is not a common practice, but conditioned by a local tradition, which erases religious boundaries and is established in a certain space and time, in a community that has lived together for a long period of time. References to Muslims living in Dobruđja transgress Cantemir's entire historical works, providing valuable information on everyday life, religion, specific architecture, as well as on interethnic and confessional relations in Dobruđja, at the end of the 17th century.

Keywords: *religious syncretism, Dobruđja, interethnic relations, intercultural communication.*

Rezumat: Istoricii se referă la Dobrogea sub două aspecte principale: ca zonă periferică și de importanță strategică a Imperiului Otoman, pe de o parte, și ca zonă comercială, de intensă circulație a mărfurilor prin porturile maritime, pe de altă parte. Nu ne preocupăm aici aceste aspecte intens cercetate, ci ne vom opri asupra informațiilor pe care Cantemir le oferă asupra vieții cotidiene a turcilor și tătarilor dobrogeni, la sfârșitul secolului al XVII-lea. Această lucrare își propune să sintetizeze și să analizeze opiniile variate ale lui Dimitrie Cantemir, privitoare la populația musulmană din Dobrogea, sub aspect istoric și cultural. Principele înregistrează și menționează în mai multe dintre lucrările sale, elemente de sincretism religios între creștinii și musulmanii dobrogeni. Practicile religioase mixte sunt fenomene locale organizate în spațiile periferice, în legătură de regulă, cu un sfânt local, în afara orașelor și satelor, adică în afara atenției autorităților politice și religioase. O altă caracteristică a acestui tip de comportament este că împărțirea locului sfânt nu este o practică uzuală, ci condiționată de o tradiție locală, care șterge frontierele religioase și se instaurază într-un anumit spațiu și timp, într-o comunitate care a conviețuit o perioadă îndelungată. Referințele la dobrogenii musulmani transgresează toată opera istorică a principelui, oferind informații prețioase asupra vieții cotidiene, religiei, arhitecturii specifice, precum și asupra raporturilor interetnice și interconfesionale dobrogene, de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Cuvinte-cheie: *sincretism religios, Dobrogea, relații interetnice, comunicare interculturală.*

Dimitrie Cantemir este prima figură enciclopedică a culturii române, primul român membru al unei academii (în 1710 a devenit membru al Academiei de Științe din Berlin) și primul orientalist român, în sensul științific al termenului. A fost profund interesat de istoria, religia, muzica și civilizația musulmană, pe care le prezintă în diverse lucrări, redactate în latină, rusă, turcă, română. A trăit în Istanbul o perioadă îndelungată, între 1693 și 1710, a cunoscut bine limba turcă și realitățile sociale, politice și culturale ale Imperiului Otoman, pe care le-a analizat în lucrări cu caracter istoric sau religios.

În această lucrare vom expune pe scurt opiniile variate ale lui Dimitrie Cantemir privitoare la populația musulmană din Dobrogea, pe care le regăsim în multe dintre operele sale. Unele dintre aceste informații au o valoare inestimabilă, deoarece oferă o rară perspectivă asupra mozaicului interetnic și interconfesional care caracteriza populația dobrogeană obișnuită, la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Timp de cel puțin patru secole, Dobrogea a fost sub stăpânire otomană. Provincia a prezentat o deosebită importanță strategică și militară pentru otomani, fiind considerată calea cea dreaptă (sağ kol) pentru pătrunderea în Europa. Otomanii au cucerit spațiul dobrogean în diferite etape, cuprinse între sultanatele lui Mehmed I (1413-1421) și Bayezid al II-lea (1481-1512), însă administrarea provinciei a fost de facto organizată în timpul sultanatului lui Süleyman I (1520-1566). ... O delimitare teritorială precisă a Dobrogei este dificil de făcut, în special pentru secolele XVI - XVIII. Pentru această perioadă, majoritatea izvoarelor scrise converg spre o delimitare apropiată de accepțiunea actuală, adică de la nord de Bazargic până la zona Deltei Dunării, limita sudică fiind situată pe linia Silistra – Mangalia. Pe axa est-vest este teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră. (Mototolea 2016, 168-169)

După Evlia Çelebi (1611 – 1684?), provincia otomană Dobrogea se întindea de la cetatea Tulcea, până la menziful¹ orașului înfloritor Bazargic (Dobrici de astăzi). (Celebi 1976, 749)

Istoricii se referă la Dobrogea sub două aspecte principale: ca zonă periferică și de importanță strategică a Imperiului Otoman pe de o parte, și ca zonă comercială, de intensă circulație a mărfurilor prin porturile maritime, pe de altă parte. Nu ne preocupă aici aceste aspecte intens cercetate, ci atragem atenția asupra informațiilor pe care Cantemir le oferă asupra vieții cotidiene a turcilor și tătarilor dobrogeni, la sfârșitul secolului al XVII-lea.

¹ I. e. Serviciul de transport.

1. Denumirea și localizarea geografică a provinciei

Despre Dobrogea ca zonă geografică distinctă, eruditul scriitor face referiri în opera istorică *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în care interpretează provincia Moesia ca fiind Dobrogea. Presupunerea respectivă îl duce la concluzia că retragerea aureliană s-a făcut aici, pe baza afirmațiilor preluate de la Vopiscus, care le luase de la Calvisius: „după cum am aflat de la autorul Vopiscus: romanii din Dacia au fost tulburați atunci de neamurile scythice și strămutați în Moesia (care se numește azi la noi Dobrudze)” (Cantemir 1983, 149r). Această opinie nu este constantă și autorul însuși se contrazice, considerând în alte pagini, că Moesia era Valachia, de exemplu: „această Valahia, care se află în Moesia” (Cantemir 1983, 164v)¹.

Sinteza tuturor informațiilor de natură geografică, etnografică și antropologică legate de populația musulmană din Dobrogea se găsește în *Istoria creșterii și decăderii Curții Othmane*, în *Adnotări*, sub cuvântul *Dobrudze*. Aici Cantemir expune detaliat informații geografice, legate de ospitalitatea musulmanilor și de credința lor în Sfântul Foca cel creștin. În plus față de informațiile reluate în alte opere, regăsim și o scurtă descriere geografică a regiunii:

Zona se află dincoace de Munții Haemus, întinsă de-a lungul Dunării, de la Dristra², cetate vecină cu Valachia, până la gurile de vărsare ale fluviului acelaia. Toată este un câmp, neudată de râuri și neseparată de păduri: numai la capătul pământului, aproape de Dristra, se află o pădure numită de turci, Deli orman, Pădurea nebună. Locuitorii acelei regiuni sunt de neam turcesc și au fost aduși aici din Asia, iar azi sunt numiți czitaki, barbari vestiți pentru filoxenia rar auzită printre țărani. (Cantemir 2002, 227)

2. Arhitectura caselor

În ceea ce privește arhitectura satelor musulmane, Cantemir consemnează în aceeași lucrare:

Își construiesc bordeie de piatră, dar fără lut și var, așa încât par mai mult grămezi de pietre decât un zid. Iar pereții exteriori îi ung cu băligar de vite ca să îi apere de frig. Din cauza uscăciunii pământului, fac fântâni mai adânci de o sută de stânjeni. Ținutul dă cai și de rasă bună și iuți, care între turci sunt considerați pe locul doi după caii moldavi. (Cantemir 2002, 227)

În legătură cu localitățile Babadag și Isaccea, Cantemir consideră fără a aduce argumente, că arhitectura lor pare mai degrabă romană, decât turcească, ceea ce ar garanta, în opinia autorului, vechimea acestora:

¹ Traducerile textelor cantemiriene au fost preluate din edițiile menționate în *Bibliografie*.

² I. e. Silistra.

Ambele orașe sunt foarte vechi, deși nu ni se arată denumirea mai veche a aceleia, se poate considera, judecând după structura zidurilor, care pare a fi nu turcească, ci romană]. (Cantemir 2002, 441)

3. Sincretismul religios musulmano-creștin

Cantemir înregistrează și menționează în mai multe dintre lucrările sale, elemente de sincretism religios între creștinii și musulmanii dobrogeni.

Practicile religioase mixte sunt fenomene locale organizate în spațiile periferice, de regulă în legătură cu un sfânt local, în afara orașelor și satelor, adică în afara atenției autorităților politice și religioase. Atunci când apar în interiorul unui oraș, chiar și la Constantinopole, aceste altare nu se află în raza clerului cu înaltă autoritate. Locurile sfinte (izvoare, sanctuare) nu sunt în interiorul unei parohii sau al unei moschei, ci în apropierea lor (în grădini, curți, capele). O altă caracteristică a acestui tip de comportament este că împărțirea locului sfânt un este o practică uzuală, ci condiționată de o tradiție locală, care șterge frontierele religioase și se instaurează într-un anumit spațiu și timp, într-o comunitate care a conviețuit o perioadă îndelungată. În Balcani și Anatolia, locurile sfinte cu caracter mixt sunt o parte componentă a procesului de cucerire otomană a provinciilor bizantine, care a implicat convertiri de la creștinism, la islamism și invers. Aceste locuri sacre sau sanctuare sunt puse în legătură cu diverse funcții, cu cea vindecătoare, cu rugăciunea pentru o recoltă bună sau pentru a sărbători schimbarea de anotimp. Sanctuarul Sfântului Phocas din Trebizond este vizitat, pentru capacitățile sale vindecătoare, de soția emirului din Sivas, în secolul al XIII-lea. (Couroucli 2012, 7)

În lucrarea *Curanus*, în capitolul *De Sanctis Christianorum, qui apud Turcas quoque sancti habentur* [Despre sfinții creștinilor, care și la turci sunt considerați sfinți], Cantemir enumeră și comentează figurile sacre prețuite de musulmani: Ioan Botezătorul, Sfinții Nicolae, Gheorghe, Dimitrie, Iustinian, Constantin cel Mare și Foca. Autoritatea acestui sfânt este evidentă în special în regiunea Dobrogea: „chiar și Sfântul Phocas este slăvit de turcii dobrudzeni”. (Cantemir 2018, 46)¹

Considerațiile privind-l pe Sfântul Foca atrag atenția asupra conviețuirii pașnice a populațiilor civile creștine și musulmane din Dobrogea:

Pe Sfântul Phocas îl sărbătorește numai turcii dobrudzieni (Dobrudze este vechea Mysia Inferior, un ținut cuprins între Danubiu, PONTUL EUXIN și munții Haemi)]. (Cantemir 2018, 212)

Cantemir menționează în *Curanus*, că musulmanii dețineau pământuri și că au angajați creștini, *Servos et Valachos*. Legenda spune că musulmanii au încercat să îi oblige pe aceștia să le lucreze pământurile în ziua Sfântului Foca, foarte prețuit de creștinii locului. Reținem detaliul important că musulmanii i-au obligat pe creștini,

¹ Cf. Dimitrie Cantemir, 1987, p. 138.

trimițând oameni înarmați, să revină pe ogoare, pentru a strânge recoltele. În *Sistemul religiei muhammedane*, varianta rusească extinsă a operei *Curanus*, sunt introduse detalii mai dramatice, precum înjurăturile stăpânului și bătaia aplicată angajaților. Furtuna și incendiul din ziua respectivă au fost puse pe seama mâniei sfântului, ca o pedeapsă divină pentru lipsa de respect a musulmanilor. Consecința a fost răspândirea cultului acestuia între musulmanii dobrogeni, care s-au alăturat creștinilor pentru o sărbătoare religioasă, un gest de o însemnătate capitală ca dovadă a armoniei interetnice seculare din Dobrogea:

Și așa turcii, convinși de lucrătorii lor, au început să țină cu religiozitate sărbătoarea Sfântului Phocas și să aibă grijă ca atât ei, cât și lucrătorii lor să se țină departe de orice lucrare]. (Cantemir 2018, 214)

Anecdota legată de Sfântul Foca este rezumată din cea consemnată în *Istoria creșterii și descreșterii Curtii Othmane*, unde era însoțită de informația autobiografică legată de frecvențele călătorii ale lui Cantemir în Dobrogea. Așa ne explicăm și detaliile legate de meniul pe care musulmanii îl ofereau de regulă călătorilor, miere, ouă și pâine „cam cenușie, dar foarte curată”.

Importanța acestei informații privind amestecul de credințe religioase între creștini și musulmani a fost consemnată de primul traducător al lucrării *Curanus*, Ioan Georgescu, care a publicat-o parțial în *Analele Dobrogei*, din 1927:

Pe noi, ca Dobrogeni – și Cantemir atestă și în această lucrare prezența și superioritatea sufletească a elementului românesc din această parte, în stare să-și impună serbătorile Sale (ca pe aceea a Sf. Foca) chiar cuceritorilor musulmani –, ne interesează în mod deosebit asemenea scrieri, fiindcă avem, în această provincie, o considerabilă minoritate turcă și tatară, cu care am trăit și până acum, în acești 50 de ani de stăpânire românească, și dorim mai ales de aici înainte să trăim în cele mai bune raporturi. (Georgescu 1927, 75-76)

În *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Cantemir comentează în capitolul *Despre alte fapte meritorii*, calitățile musulmanilor, precum dreptatea, dărnicia, ospitalitatea, împăcarea veșnică cu ai săi, pacea cu creștinii pe termene fixe, grija pentru educația religioasă a femeilor și copiilor. Musulmanii dobrogeni se disting prin ospitalitate și omenie, calități pe care Cantemir le comentează îndelung:

Ospitalitatea fiind ca o soră a dărnicieii, este, într-adevăr, vrednică de laudă la neamul turcesc, căci ei sunt foarte primitivi și întind masa tuturor călătorilor ce trec pe alături, fără a întreba de religie, și le arată locul de odihnă. Sînt două regiuni foarte întinse în Imperiul Turcesc, una în Europa, numită Dobrogea (aceasta este Misia de Jos din vechime), alta cea a Iconiei din Anatolia. Locuitorii acestor regiuni, zic eu, arată atîta omenie și ospitalitate, încît celui ce nu-i cunoaște i se va părea că abia este de crezut. Gospodarul fiecărei case are în curte o odaie specială gătită pentru

oaspeții străini, unde de va veni cineva chiar în miezul nopții va găsi mâncarea gata și pat așternut cu perne curate și cu cearsăfuri albe și cu plăpumi; la fel și pentru cai, slugile casei le oferă ovăz și fân și îi adapă la vremea cuvenită. Acest lucru îl fac cu tragere de inimă până la trei zile fără nicio cârtire. Iar a treia zi, ospătându-l din belșug, fără a pomeni de bani sau de preț, îl întreabă unde merge și, dacă oaspetele spune că trebuie să meargă în cutare cetate, îi arată respectuos calea și-i dau călăuză. Cei ce locuiesc în orașe și în sate mari nu se poartă așa, deși nici cei din regiunea aceea nu pot fi ocărăți pentru lipsa de omenie. (Cantemir 1987, 228)

4. Concluzii

Presărate în multe opere ale lui Dimitrie Cantemir considerațiile privind populația turcică din Dobrogea, variate și complexe, atestă fenomenul de sincretism religios ocazional între populațiile creștină și musulmană, influența strategică a localității Babadag și poziția decisivă a seraschierului în afacerile interne ale țărilor române, precum și detalii privind flora, fauna regiunii și viața cotidiană a populației dobrogene.

Bibliografie

- Cantemir, Dimitrie. 1983. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica*, Colecția *Opere complete*, Vol. IX, Tomul I. Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Cantemir, Dimitrie. 1987. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Colecția *Opere complete*, Vol. VIII, Tom II. Traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, Text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Cantemir, Dimitrie. 2002. *Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae sive Aliothmannicae historiae a prima gentis origine ad nostra usque tempora deductae libri tres*, Praefatus est Virgil Cândea, Critice editat Dan Slușanschi. Timișoara: Editura Amarcord.
- Cantemir, Dimitrie. 2017. *Despre numele Moldaviei – în vechime și azi; Istoria moldo-vlachică; Viața lui Constantin Cantemir; Descrierea stării Moldaviei – în vechime și azi*, Colecția *Opere fundamentale*. Editarea textului latinesc, aparat critic și indici de Florentina Nicolae. Traducerea din limba latină de Ioana Costa. Studiu introductiv de Andrei Eșanu și Valeria Eșanu. București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.
- Cantemir, Dimitrie. 2018. *Curanus; Collectanea Orientalia; De muro Caucaseo*, Colecția *Opere fundamentale*. Editarea textului latinesc, aparat critic și indici de Florentina Nicolae. Traducerea din limba latină de Ioana Costa, Academia Română. București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române.
- Celebi, Evlyia. 1976. *Seyahatname [Cartea de călătorii]*, Vol. I, Istanbul, 1896. Extrase publicate în Mehmet Mustafa Ali, Stoicescu Nicolae, Decei Aurel (ed.), *Călători străini despre Țările Române (Partea a II-a, Evlia Celebi)*, Vol. VI. București: Editura Științifică, p. 311-753.
- Couroucli, Maria. 2012. *Introduction: Sharing Sacred Places – A Mediterranean Tradition*, în Albera Dionigi, Couroucli Maria (eds.), *Sharing Sacred Spaces in the Mediterranean: Christians, Muslims, and Jews at Shrines and Sanctuaries (New Anthropologies of Europe)*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, p. 1-9.
- Georgescu, Ioan. 1927. *Despre „Coran” de principele Dimitrie Cantemir*, în *Analele Dobrogei*, Anul VIII, Cernăuți, p. 68-121.

- *** *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717 (Cronica anonimă despre Brâncoveanu)*, în *Cronici Brâncovenești*. Antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu. București: Editura Minerva.
- Mototolea, Aurel. 2016. *Elemente de urbanism în Dobrogea Otomană (sec. XVI-XVIII)*, în Stănică Aurel-Daniel, Custurea Gabriel, Stănică Daniela, Ploeanu Emanuel (ed.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Constanța. Iași: StudIS, p. 167-202.
- Popescu, Radu. 1988. *Istoriile Domnilor Țării Românești*, în *Cronici Brâncovenești*. Antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu. București: Editura Minerva.